

A TUDÁSRÓL 2.

Tárgyi ismeret és etikai alkalmazás

A tudományos — kísérletező — tapasztalás módszeres eljárás. A módszer a megfigyelendő jelenség körülhatárolását, hozzá illeszkedően a megfigyelési eszközök kiválogatását jelenti egy kísérletező beállítódás, a modellált, számított előzetes várakozás, prognózis alapján. A módszer egyes elemeinek helyes megválasztása döntő jelentőségű a megfigyelés korrekt adatolása szempontjából. A helyes prognózisként rögzített előzetes várakozás — mely a módszerben ölt testet — a kísérletező megfigyelésben nyerhető gnózis — tudás — ígéretét rejtí magában. A kutatásra kiválasztott jelenség tudományos feltárása nem lehetséges fegyelmezett és szigorú módszeresség nélkül. — Mindazonáltal a módszer alkalmazása kettős szűkítést jelent a tapasztalás területén: egyrészt a tárgy, másrészt az alany oldaláról. Kezdjük a tárgyi oldallal.

A tudományos tapasztalás az ember természetes, „naiv” léttapasztalásának átalakítása nyomán jön létre ismeretelméleti sematizálás, illetve sajátos módszer alkalmazásának eredményeként. Jellemzője, hogy érvényességének alapja az igazolhatóság, vagyis az elvi megismételhetőség. A tapasztalat eredeti fogalmához azonban nem tartozik hozzá a megismételhetőség. Ez, a természettudományok számára döntő fontosságú kritérium, valójában nem a tapasztalatra támaszkodik — csupán arra vonatkoztatva mondja ki a megismételhetőség követelményét —, hanem a szóban forgó tudományok által vizsgált tárgyterület sajátosságából fakad, amennyiben az anyagi folyamatok, történések megismételhetők, következésképpen újból és újból a tapasztalat objektumává tehetők. Ebből az is következik, hogy a természettudományos tapasztalat — az ezen tudományokhoz kapcsolódó reflektálatlan köznapi irányultság, társadalmi elfogadottság és tekintély ellenére — nem jeleníti meg az ember eredendő és teljes körű tapasztalatát.

A módszeres leszűkítés eredményeként a természettudományok nem azt vizsgálják, ami „van”, nem a „létezőt önmagában”, hanem azt, ami számukra a módszer szűrőjén át megjelenik, azt, amiként a létező a vizsgálat szempontjából „mutatkozik”; és eleve csak azokat a létezőket észlelik, amelyek ennek a módszernek az optikájában egyáltalán megjelennek, vagyis a stabil természeti valóságot.¹

Az alanyi oldalon is szűkítéssel találkozunk.

A természettudományos tapasztalás „szubjektum”-a voltaképpen modell, melyet a műszerek mint mesterséges érzékszervek alkalmazása jellemez, s ezek növekvő túlsúlyával hovatovább robotként működik. E konstruált „szubjektum” lényege éppen a szubjektivitás mint szubjektivitás kizárása, s ezáltal a hermeneutikai dimenzió ki-kapcsolása a tapasztalat algoritmizálhatósága érdekében. Ez a tapasztalat nem az emberi szubjektumban, hanem tulajdonképpen a műszerekben történik, melyeknek valóban nincs hermeneutikus-értelmező — és ilyen értelemben: „torzító” — dimenziójuk. A tudományos tapasztalat, bár a tetszőleges megismételhetőség, a verifikálhatóság és az algoritmizálhatóság folytán a legteljesebb konszenzusra tarthat igényt, a legkevésbé sem interszjektív, hiszen éppen a szubjektum szubjektivitásának, az-

¹ „A tudomány célja az, hogy a tapasztalatot úgy objektiválja, hogy semmiféle történeti mozzanat ne tapadjon hozzá. A természettudományi kísérlet ezt módszeres lefolytatása révén éri el. (...) Az objektivitást (...) annak kell biztosítania, hogy az alapul szolgáló tapasztalatot mindenki számára megismételhetővé tesszük... a természettudományokban a kísérleteknek ellenőrizhetőeknek kell lenniük...” (GADAMER, 244.)

az hermeneutikus terének kikapcsolásával jön létre. Minthogy azonban a hermeneutikus dimenzió semlegesítése végső soron a szubjektum egzisztenciális terének letiltásával azonos — mivel a szubjektum mindig is hermeneutikus módon egzisztál —, ezért a sematikus tudományos tapasztalat nélkülöz bármiféle egzisztenciális jelentőséget. Tudományos közölhetőségét egzisztenciális közömbösségének köszönheti.

Bár ennek a tapasztalásmódnak a szubjektuma merőben konstruált, ám ez a módszer által megszerkesztett szubjektum nagyon is erőteljes hatást fejt ki a tudásgyarapítás folyamatában álló emberi alanyra. Ha ez a tudás a legfőbb érvényesség rangjára emelkedik, akkor saját kvázi szubjektumát juttatja érvényre, azaz elnyomja, sőt egyedüli érvényesülése esetén megsemmisíti az emberi Személyt annak minden egyéb tudásával egyetemben. Mit jelent ez?

A szigorú módszeresség által szavatolt nyilvánosság folytán a tudományos tapasztalás nyomán előálló tudás nem egy eleven élet szubjektumának a tudása, hanem eleven szubjektum nélküli pusztá tárgyi tudás, nyilvános ismeret, egyszerűbben: információ. Mivel az alanyi oldalon a módszeresen vizsgált tárgyról nyert, módszeresen leszűkített, megregulázott, ellenőrzött és nyilvános tapasztalat jelenik meg, ezért a tudományos tapasztalás szubjektuma nem a valóságos ember, a titokzatos-személyes Én, hanem egy modell-szerű, ellenőrizhető, nyilvános szubjektum, a Tudás-alany. A tudományos tapasztalás alanya nem a tényleges emberi szubjektum a maga bonyolult teljességében, hanem ennek a szubjektumnak csupán egy része, a tudományos tudás, amivé a módszeres-kísérletező tapasztalás összegyűlik.

Mivel a tudományos tapasztalás alanyi oldalán nem teljes emberi szubjektum áll, ezért ebben a tapasztalási formában nyert tudás automatikusan és öntevékenyen érvényesül, minden egyéb, rajta kívüli, tőle különböző tudásformában adott tudás nélkül. Zárt rendszert alkot, mint a termosztát, mely automatikusan vált a megadott hőmérséklet esetén, minden egyéb mérlegelés nélkül. Ezzel szemben az eleven emberben a tudományos tudás nem érvényesül mindentől függetlenül és automatikusan, hanem egy tágasabb belátó tudás horizontjába kerül, amely nem csak arról tud, ami «van», hanem arról is, aminek lennie «kell». Az eleven szubjektum tárgyi-tudományos tudása beleágyazódik egy szerves egészbe, a szubjektum egzisztenciájába, amelyben a tudományos tapasztalatban nyert tudás mellett számos egyéb tudásforma is megtalálható: a történelmi, esztétikai, vallási, etika tudás.² A valóságos emberi alanyban nem magától működik a tudományos tudás, hanem a *teljes* ember az, aki működteti, mégpedig egy tágasabb tudás forma, a nem csak a «van»-t, hanem az értékeket, a «kell»-t ismerő etikum keretében, amelynek az ember meg-felel.

A tudás alkalmazása önmagában semmiféle felelősséget nem implicál; ez csak az etikum sajátja. A mechanikai, hidrofizikai törvényeknek nem vagyok felelős, mert azok némák; vannak és kész. Csak az etikumnak vagyok felelős, mert igennel vagy nemmel felelnem kell hívására: elfogadom, követem vagy elutasítom. Amikor tehát a fizikai törvények ismeretében gátat tervezek a Dunára, akkor nem a fizikai tudásom dönti el, hogy megépítem-e vagy sem, hanem egy tágas ember- és természetkép, a lét egészéről, s abban az ember helyéről, szerepéről, sorsáról, értékéről, feladatáról, jogairól és kötelességeiről való értékelő tudásom, a tárgyi tudás alkalmazását értékelő etikum, amely átfogóbb összefüggésekről tud, mint a hidrodinamikai

² A kinetikai-ballsztikai tudományos tudás például beleilleszkedik abba a történelmi tudásba, hogy ezt a fizikai tudást mire használta az ember: pl. ostromra, hadászatra, hódításra stb.

törvények. Tágasabb, és persze titokzatosabb összefüggésekről, amelyek a fizikai törvények tudásához képest sokkal homályosabban tudottak; és azzal a különös sajátossággal rendelkeznek, hogy csak az észleli őket, aki követi.³ Ez nyilvánvalóan nem olyan tárgyi ismeret, amit egyszerűen csak a konkrét helyzetre kell alkalmazni, hanem olyan különleges tudás, amelynek érvényességét a konkrét helyzetben kell ismét bizonyítanom, azaz állásfoglalás. Ezt az állásfoglalást, az ember értékelő döntését valamely tudományos tudás konkrét helyzetben való alkalmazásáról nem maga a tudományos tudás dönti el — hiszen abban nincsen utasítás az alkalmazás összefüggésére nézve —, hanem egy rendkívül összetett, bonyolult, meglehetősen homályos és érzékeny értékelő rendszer vezérli, amelyet a filozófiai reflexió, a vallás, az esztétikum és nem utolsósorban az etikum szervez. Biztos technikai tudásunkkal — így és így kell megépíteni a gátat a Dunán — egy roppant bizonytalan, szerteágazó tudás áll szemben, ám éppen ez utóbbiból érkezik a döntés parancsa: megépítsük a gátat vagy ne. A tudományos tudás önmagában nem tartalmaz döntést a gyakorlatra vonatkozóan. Az ember nem adhatja át legnemesebb emberi értékét, az értékelő döntés képességét semleges képleteknek, személyes felelősségét a személytelen tudományos tudásnak. Illetve megteheti, de akkor már nem ember többé, hanem robot vagy retek, amiben programozott kibernetikai ill. biofizikai tudás működik.

A tényleges emberi egzisztenciában tehát nem tesz szert abszolút pozícióra a tudományos tapasztalat által nyert ismeret, hanem átadatik az összes többi tudásformát is magában foglaló szerves emberi lenni-tudásnak, ami egyben embernek-lenni-tudás, röviden: erkölcsi tudás, az embert formáló-megalkotó cselekvés tudása. A tudományos tudás nem alakul közvetlenül cselekvéssé — nem érvényesül automatikusan —, hanem egy tágasabb megfontolás és értékelés nyomán válik gyakorlattá. Az ember mint szellemi-morális lény életében nem a tudományos tudás logikája érvényesül kizárólagosan, hanem az alkalmazás során belépő, az alkalmazásról egyáltalán döntő különböző (történeti, filozófiai, antropológiai, vallási, etikai, esztétikai stb.) tapasztalatok, tudásformák logikája is meghatározó szerepet játszik a tényleges emberi cselekvésben. Így a cselekvésre vonatkozó döntés abban a szellemi térben születik, ahol minden tudásforma együtt van, a mérlegelő-eszmélődő, ítélő és értékelő gondolkodásban. Ez adja az emberi létezés minőségi sajátosságát, az ember specifikumát, szemben a természeti létező törvényi automatizmusával.

Az ember az a különleges lény, akit nem határoznak meg mindenestől ezek az „objektív” törvények — pl. a piacgazdasági és politikai-társadalmi-hatalmi erőviszonyok törvényei⁴ —, hanem jelentős mértékben maga dönti el alkalmazásuk mértékét és minőségét. Ebben a döntésben nyilvánvalóan nem a szóban forgó működési, hanem az alkalmazási törvények a mérvadóak. Az *alkalmazási* törvények összességének hagyományos neve: *etikum*. A *működési* törvényeké: *természeti törvény*. A fizikai világmindenség csak a működési törvényeket ismeri el, az alkalmazás törvényeiről nem tud. Az ember az egyetlen lény, akit nem csupán a természeti törvények kötnék, de ezeken túl még egyéb kötelmei is vannak: az etikai köteletség, az alkalmazás törvénye. El kell ismerni: rendkívül bonyolult dolog embernek lenni, annyi min-

³ Az etikai törvényekkel nem lehet kísérletezni, helyességüket nem lehet kísérleti úton ellenőrizni. ☞ [EtikaVallas](#)

⁴ Bár a különböző területek törvényeinek törvény-jellege erősen különbözik egymástól: a fizikai lét determinisztikus törvényeitől lényegesen különbözik a gazdasági-társadalmi élet sztochasztikus törvényei. Az utóbbiakat nem lehet úgy felmutatni, mintha a természeti törvényekként érvényesülnének.

denre kell tekintettel lenni, kötöttségek, kötelmek és kötelességek egész kozmoszára: oldásra és kötésre.⁵ Nem adhatjuk át magunkat a tárgyi tudás kizárólagosságának, az ökonómiai, a biofizikai, a politikai-szociológiai törvényeknek, mert akkor feladjuk ember-voltunkat. Az alkalmazás terén szükséges döntés terhét nem háríthatjuk át a működésre vonatkozó tudásra, mert a működési tudásban nincs tere döntéseknek. Ezért felelősség sincs, és nem képződik teljes értelemben vett szubjektum.

[☞ [DeusAbsconditus](#) (Megjegyzés a tudásról...)]

* * *

Megjegyzés a vallási tapasztalásról

Az ismételhetőség stabilitást ad a tapasztalásnak és ezen keresztül a tapasztalónak, így növeli annak működtető-végrehajtó hatalmát, bár, mint láttuk, csökkenti cselekvő-felelős szubjektivitását, mert minimalizálja a döntés aktivitását. Ezzel szemben a vallás I szabadsága folytán nem növeli a tapasztaló ember önhatalmát. (A vallás nem növel, hanem fölemel. A hívő nem lesz több — jobb, értékesebb stb. ember —, és még csak nem is önmagától gyarapszik-emelkedik, hanem fölemeltetik.) A vallási tapasztalat „tárgya” nem a természet, hanem a szabad I, azaz nem a természeti stabilitás, hanem a kegyelem. A természeti stabilitás törvényként jelenik meg — ez a tapasztalás igazi tárgya —, amihez a tapasztaló embernek a tapasztaláson keresztül alanyi, azaz mindenkinek azonos hozzáférése van. I valóságához nincs alanyi hozzáférés, hanem csak közvetett, azoknak a kiválasztott személyeknek a tanúságán keresztül, akiknek I szabadon — kegyelemből — megmutatkozott. Ilyenformán a vallási érvényesség alapja nem a közvetlen kapcsolat, hanem a tanúskodás.

A vallási tapasztalathoz hasonló önmagam megtapasztalása, ami szintén nem tudományos tapasztalat, noha „tárgya”, az én, elvileg mindig jelen van. Csakhogy az én a személlyel megésső történésekre, eseményekre, tapasztalatokra és élményekre adott válaszban jut önmaga tudatára, vagyis kizárólag ezeknek a közvetítésével tapasztalja meg önmagát. Mivel az egyszeri események nyomán tér önmagához, ezért radikálisan történeti, jóllehet azt vélhetnénk, hogy mi lenne hozzánk közelebb és stabilabban állandóbban — «természet»-szerűbben — jelen, mint saját énünk.

A vallási tapasztalat — hasonlóan az esztétikai, etikai tapasztalathoz — nem kész szubjektumot feltételez, mint a tudományos tapasztalás — amelynek szubjektuma a módszer révén bizonyos várakozással és fegyelmezett beállítottsággal megszerkesztett, kész alany —, hanem alakuló, változó, képlékeny szubjektumot. Amit Gadamer nyitottságnak nevez, annak vallási kontextusban az engedelmisség felel meg. Nyilvánvalóan csak nyitott, fejlődőképes szubjektum lehet engedelmes, azaz befogadó. Nem véletlen, hogy az engedelmisség a bibliai vallások egyik alapfogalma. Ez nem megalázkodást jelent, hanem készséget az új és soha nem látott befogadására, elvezettetést valahova, ahová az ember önerejéből nem jutna el (vö. Ábrahám – Ígéret Földje).⁶

⁵ Tagadhatatlanul jobb helyzetben van a természeti létező. Neki csak a természeti törvényeknek kell engedelmeskedni, azoknak viszont automatikusan érvényesülnek benne, ellenállás nélkül, tudomást sem véve róla, azaz nem engedélyezve szubjektivitást.

⁶ Ténylegesen persze a tudományos tapasztalás alánya se teljesen zárt, de lényeges különbség van egyfelől a tudomány módszeresen előhangolt kísérletező-tapasztaló alánya, és másfelől a történelmi-esztétikai-etikai és vallási tapasztalás kockáztató, nyitott, engedelmes viszonyulása között.